

I. М. ДОБРЖАНСЬКА. РОЗРОБКА СТРАТЕГІЙ ГЕНДЕРНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стратегічне планування в гендерній політиці є процесом здійснення сукупності систематизованих та взаємоузгоджених кроків з визначенням довгострокових цілей та напрямів діяльності держави у сфері гендерних відносин. Докорінне реформування суспільно-політичних відносин, що розпочалися в Україні та Росії в 90-х рр. ХХ ст. передбачало визначення нової стратегії гендерного розвитку. Доведено, що відтермінування розробки чітких стратегічних програм гендерної політики та повільність політичних кроків у їх реалізації призвели до сучасного незадовільного стану у сфері гендерної рівності як в Україні, так і в Росії.

Ключові слова: гендерна стратегія, гендерна політика, гендерні відносини.

Стратегическое планирование в сфере гендерной политики является процессом осуществления совокупности систематизированных и согласованных шагов по определению долгосрочных целей и направлений деятельности государства в сфере гендерных отношений. Доказано, что отсрочка разработки четких стратегических программ гендерной политики и медлительность политических шагов в их реализации привели к современному неудовлетворительному положению в области гендерного равенства как в Украине, так и в России.

Ключевые слова: гендерная стратегия, гендерная политика, гендерные отношения.

Strategic planning in the sphere of gender policy implementation process is combined systematic and concerted steps to develop long-term objectives and activities of state in the sphere of gender relations. However, delaying the development of clear strategic programs, gender policy and the slowness of policy steps in their implementation have led to the current unsatisfactory situation of gender equality to both Ukraine and Russia.

Key words: gender strategy, gender policies, gender relations.

Для розуміння специфіки державної політики в конкретному історичному періоді важливо враховувати, що держава завжди вирішує два найбільш важливих завдання – артикулює у своїй політиці інтереси соціальних груп та забезпечує стабільність через досягнення балансу цих інтересів. Вочевидь, що різні моделі держави спираються на різні механізми забезпечення балансу інтересів соціальних груп, які власне і моделюють політичні відносини. Державна гендерна політика регулює відносини між соціально-демографічними групами чоловіків і жінок в усіх сферах їх життєдіяльності, включаючи громадську, політичну та економічні сфери, а також сімейні відносини.¹ Фактично, гендерна політика демократичної держави спрямована на подолання гендерних відмінностей між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності, обумовлених не їх біологічною статтю, а їх соціальним статусом. Гендерна політика є складовою соціальної політики держави, проте вона може бути соціальною тільки в тому випадку, якщо вона стане *гендерно чутливою*. Гендерно чутлива політика базується на принципі гендерної рівності, зокрема визнанні рівних прав та рівних можливостей їх реалізації чоловіками і жінками у сфері праці, в доступності послуг соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, житлово-комунального обслуговування, соціального забезпечення), в політичних і сімейних

відносинах.

Докорінне реформування суспільно-політичних відносин, що розпочалися в Україні та Росії в 90-х рр. XX ст. передбачало визначення нової стратегії гендерного розвитку. Проте, відтермінування розробки чітких стратегічних програм гендерної політики та повільність політичних кроків у їх реалізації призвели до сучасного незадовільного стану у сфері гендерної рівності як в Україні, так і в Росії. Ця ситуація спонукає науковців переосмислити і переоцінити сутність проблеми гендерної рівності, вимагає вироблення нових актуальних підходів до її вирішення та розвитку правового регулювання у цій сфері. Результати більшості проведених досліджень засвідчують, що гендер продовжує залишатися фактором, який впливає на структуру політичних, трудових та сімейних відносин. І хоча в окремих сферах життя в справі забезпечення більш справедливого розподілу влади і впливу між чоловіками і жінками досягнуті суттєві результати, у багатьох інших сферах людської діяльності це поки не так. Не заперечуючи плідних інтенсивних пошуків в сфері аналізу процесів формування та реалізації гендерної політики як в Україні, так і Росії, слід визнати, що проблема стратегічного планування у цій сфері залишається недостатньо розробленою.

На нашу думку, національна модель гендерної політики покликана не тільки відображати і констатувати те, що існує, але й проектувати належне, ідеальне. З одного боку, ретельний аналіз існуючого стану справ за допомогою такого ефективного інструментарію, як гендерна статистика, дозволяє виявити сформовані закономірності та тенденції та визначити напрямки пошуків підвищення ефективності гендерної політики. З іншого боку, необхідно визначити вектор не тільки із сьогоднішнього в майбутнє, а й з майбутнього в сьогоднішнє, тобто вийти на рівень належного, ідеального і з цих позицій проектувати реальне. Основним інструментом, здатним забезпечити взаємозв'язок між сьогоднішнім та перспективами гендерної політики, є гендерна стратегія – заявлений політичний курс на досягнення фактичного рівноправ'я жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства. Стратегічне планування в гендерній політиці є процесом здійснення сукупності систематизованих та взаємоузгоджених кроків з визначенням довгострокових цілей та напрямків діяльності держави у сфері гендерних відносин. Стратегічне планування передбачає формування сукупності дій та варіантів рішень, які є основою стратегії для досягнення чітко визначених цілей.

У дослідженні Всесвітнього банку обґрунтовується, що політична стратегія будь-якої держави на шляху втілення в життя гендерної рівності повинна формуватися трьома обов'язковими складовими елементами. По-перше, це реформування правових та економічних інститутів з метою встановлення рівних прав для жінок і чоловіків. Інституційні реформи необхідні для того, щоб закласти фундамент рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків. Оскільки в багатьох країнах законодавство все ще надає жінкам і чоловікам нерівні права, необхідні правові реформи – особливо у сфері сімейного права, в плані захисту від насильства, у сфері земельного та трудового законодавства, у сфері політичних прав. По-друге, стимулювання такої моделі економічних відносин, яка сприятиме більш справедливому розподілу ресурсів та їх використання. Підвищення доходів і зниження рівня бідності сприяють зменшенню гендерного диспаритету в освіті, охороні здоров'я та харчуванні. Більш висока продуктивність виробництва, розширення зайнятості та можливості отримання нових професій часто зменшують прояв гендерних невідповідностей в сфері найму. А капіталовкладення в базову інфраструктуру, що

стосується водо-, енерго-, транспортного забезпечення, допомагають зменшити гендерні невідповідності в розподілі робочого навантаження. По-третє, прийняття активних заходів, що стимулюватимуть вирівнювання стійких невідповідностей у сферах доступу до ресурсів і можливості для артикуляції власних інтересів. Оскільки інституційні реформи та рівень економічного розвитку можуть виявитися неповними і недостатніми, будуть потрібні активні заходи для виправлення стійких гендерних невідповідностей у кратко- і середньостроковій перспективі².

Таким чином, гендерна стратегія є превентивним довгостроковим плануванням, спрямованим на збалансований соціальний розвиток задля підвищення якості життя того чи іншого суспільства. Гендерна стратегія передбачає послідовну демократизацію влади шляхом залучення до управління жінок і чоловіків на паритетних засадах, припускає віднайдення взаємоприйнятних рішень, що враховують гендерні інтереси суспільства і недопущення «силових» методів для вирішення гендерних конфліктів³. В рамках розробленої, проте не ухваленої на федеральному рівні гендерній стратегії Російської Федерації гендерна стратегія визначається як «заявлений політичний курс на досягнення фактичного рівноправ'я жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що визначає державну гендерну політику, її цілі, завдання та принципи, напрямки та пріоритети на середньо- та довготривалій період»⁴.

Перш ніж здійснити порівняльний аналіз стратегічного планування у сфері гендерної політики в Україні та Росії, зауважимо, що найбільш комплексного характеру стратегічне планування у сфері гендерної політики набуло в рамках Європейського Союзу. Гендерна стратегія ЄС насамперед окреслює ті сфери, в яких існує гендерна дискримінація та пропонує специфічні механізми для її усунення. Зокрема, це сфери зайнятості; оплати праці; прийняття рішень; професійне і сімейне життя; соціального включення і соціального захисту; пенсійного забезпечення; міграцій; освіти, навчання й науки; гендерного бюджету; кооперації з метою розвитку; гендерної рівності на міжнародному рівні; насилля проти жінок та торгівлі жінками⁵. У 2010 р. Єврокомісія схвалила чергову п'ятирічну Стратегію гендерної рівності, якою передбачено здійснити політичні заходи стосовно економіки і ринку праці, заробітної плати, рівності при призначенні на керівні пости, протидії гендерному насильству. Стратегія спрямована насамперед на більш ефективне використання потенціалу жінок у досягненні ЄС його економічних і соціальних цілей. Згідно із статистикою Євросоюзу вже є чим похвалитися в забезпеченні гендерної рівності. Зокрема, за останні 12 років кількість жінок на ринку праці зросла з 52 % до 60 %. Молоді жінки у віці 20–24 років становлять 59 % загальної кількості усіх студентів європейських університетів. Але залишаються проблеми, які потребують політичних рішень. Наприклад, середня зарплата жінок на 15 % менша, ніж у чоловіків; жінки становлять лише 33,2 % самозайнятих, тоді як громадська думка однозначно схвалює ідею гендерної рівності; відповідно до досліджень Євробарометра 68 % жінок і 57 % чоловіків у країнах ЄС вважають гендерну нерівність поширеним явищем, а 87 % європейців підтримують дії ЄС, спрямовані на подолання гендерного насильства⁶.

Досвід стратегічного планування у сфері гендерної політики, сформований в окремих європейських країнах та ЄС, засвідчує, що політика гендерної рівноправності – це «процес, що безперервно розвивається, піддається впливам, з одного боку, загального процесу соціального розвитку та з іншого боку, різних організацій, що працюють в сфері забезпечення гендерної рівноправності від імені уряду, тру-

дових або громадських організацій»⁷. Тобто суспільству, яке постійно розвивається, необхідна така стратегія формування гендерної рівноправності, яка здатна адаптуватися до нового політичного середовища.

Інтенсивні зрушення, що відбулися в системі базових принципів розробки та втілення державних програм політичного розвитку, призвели до усвідомлення необхідності інтеграції в політичну сферу проблем гендерного розвитку. В Російській Федерації у лютому 2002 р. відбулася російсько-канадська конференція, учасники якої заявили про нагальну потребу розробки та ухвалення в Росії гендерної стратегії, яка стала б базою в обґрунтуванні державної політики щодо жінок, поліпшення їх економічного становища, подолання дискримінації за ознакою статі, досягнення рівності чоловіків та жінок в усіх сферах суспільного життя. Упродовж 2002 р. Міністерством праці та соціального розвитку РФ була проведена аналітична та інтелектуальна робота, до якої були залучені наукові кадри провідних академічних інститутів, представники громадських організацій, органів виконавчої влади РФ та суб'єктів федерації. Ідея розробки гендерної стратегії отримала широку підтримку в жіночому русі, надихнула провідні російські організації жінок на розробку гендерних стратегій своїх регіонів.

У процесі роботи над гендерною стратегією було визнано необхідність врахування, по-перше, що для Росії більшою мірою актуальні проблеми прихованої, а не прямої гендерної дискримінації; по-друге, що завдання вирівнювання гендерних рівнів інвестицій в людський капітал не є актуальним для цієї країни, оскільки спостерігається прихована дискримінація жінок навіть при тому, що вони володіють більшим рівнем людського капіталу, відповідно завдання для досягнення гендерної рівності в Росії повинні бути сформульовані по-іншому, порівняно з формулюванням завдань для світового співтовариства в цілому; по-третє, проблеми гендерної рівності мають розглядатися не лише з точки зору забезпечення реальної рівності прав жінок, але і з точки зору подолання гендерних диспропорцій, що погіршують становище чоловіків; по-четверте, основні проблеми досягнення гендерної рівності пов'язані з економічним становищем жінок, із забезпеченням не тільки рівних прав чоловіків і жінок, але і рівної віддачі для чоловіків і жінок від їх економічної діяльності⁸. Також розробники документа дійшли згоди, що Стратегія гендерної рівності в жодному разі не може розумітися як стратегія ліквідації гендерних відмінностей, оскільки її головним призначенням має бути створення політичних передумов і необхідних соціальних умов для найбільш повної реалізації природних здібностей жінок і чоловіків у всіх сферах соціального життя з метою забезпечення сталого розвитку суспільства.

Первинно розробленим проектом Стратегії проголошувалося, що вона є інструментом формування державної гендерної політики та контролю за її здійсненням з боку громадянського суспільства, а також може розглядатися як важливий етап його становлення. Стратегія покликана визначити систему вимог і критеріїв, що відображають сучасні уявлення про соціальну справедливість у розподілі ролей між жінками і чоловіками в політичному і громадському житті, соціально-трудових і сімейних відносинах, бізнесі, при розподілі власності, а також в інформаційній сфері; окреслити перспективи розвитку соціальної держави в контексті зміцнення гендерної демократії, що забезпечує проведення соціально відповідальної політики і розкриття громадянського потенціалу особистості, не обмежує прав та свобод за статевою ознакою; підвищити рівень загальної та політичної культури російського суспільства, показниками якого служать мож-

лівість самореалізації громадян і забезпечення рівності статей у всіх сферах життєдіяльності, включаючи суспільне виробництво, соціально-трудові та сімейні відносини⁹.

Було визнано, що процес реалізації положень Стратегії обов'язково передбачає розробку планів дій на федеральному, регіональному та галузевому рівнях, а також розробку і реалізацію заходів державної підтримки наукових, освітніх та інших проектів у галузі гендерної політики. Конкретизація положень цього документа стосовно окремих сфер діяльності суспільства і держави та особливостей реалізації державної політики різним суб'єктам РФ може бути здійснена при розробці програм розвитку суб'єктів федерації. Пріоритетними першочерговими завданнями першого етапу реалізації гендерної стратегії були визначені розробка Національного плану дій щодо здійснення Стратегії на період до 2010-2015 рр.; підготовка пакету пропозицій щодо перспективного плану законотворчої діяльності в сфері гендерної політики; проведення гендерної експертизи галузевих стратегій, концепцій та доктрин і підготовка пропозицій щодо корекції здійснюваних планів; створення організаційних структур на федеральному рівні, що мають необхідні повноваження для координації роботи в рамках здійснення Стратегії; розробка та проведення інформаційної кампанії з популяризації ідей гендерної рівності в Росії і положень Стратегії¹⁰.

У 2006 р. на міжвідомчому рівні була схвалена Національна стратегія забезпечення рівних прав та рівних можливостей чоловіків і жінок у Росії (Гендерна стратегія Російської Федерації), спрямована на досягнення фактичної рівності, на основі впровадження гендерних підходів до системи державного управління, законотворчості, систему освіти тощо. Основними напрямками стратегії було визначено досягнення гендерної рівності в прийнятті політичних рішень; вирівнювання частки жінок у структурах влади всіх рівнів; забезпечення зростання добробуту населення шляхом усунення гендерної диференціації в економічному становищі жінок і чоловіків; ліквідація дискримінації в економічній сфері, підвищення конкурентоспроможності та затребуваності жінок на ринку праці; мобілізація дій щодо попередження насильства та зменшення наслідків його прояву; розвиток системи надання допомоги особам, постраждалим від насильства в сім'ї, сексуального насильства та торгівлі жінками і дітьми; забезпечення умов розвитку особистості, рівного доступу державної культурної, освітньої, інформаційної інфраструктури та послуг для жінок і чоловіків¹¹.

Основні напрями Гендерної стратегії знайшли відображення в ряді федеральних цільових програмах, планах і концепціях щодо соціально-економічного та демографічного розвитку. Це питання безпечного материнства та народження здорових дітей, профілактики та зниження дитячої та підліткової захворюваності, інвалідності та смертності; профілактики соціального неблагополуччя сімей з дітьми, в тому числі домашнього насильства; подальшого розвитку системи надання допомоги у зв'язку з народженням і вихованням дітей, їх регулярний перегляд і індексація з урахуванням інфляції; створення механізмів додаткової підтримки сімей різного типу (неповних, багатодітних, які беруть на виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, що мають дітей-інвалідів), створення умов для підвищення доступності житла, розвитку іпотечного кредитування; сприяння зайнятості населення, насамперед жінок, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною, шляхом розвитку системи підвищення кваліфікації та перенавчання новим професіям, розширення гнучких форм зайнятості (надомна

праця, часткова зайнятість)¹².

Таким чином, до гендерної стратегії були інтегровані основні пріоритети гендерної політики Росії, сконструйовані у попередній період: 1) забезпечення організаційних механізмів гендерної експертизи і коректування законодавства, проектів і програм соціально-економічного розвитку країни; 2) зміцнення позицій жінок на ринку праці на основі створення умов для їх кар'єрного зростання, підвищення оплати праці в «жіночих» галузях; 3) врахування гендерних особливостей при розробці та реалізації нових заходів демографічної політики; 4) розробка стратегії, спрямованої на підтримку сім'ї, що дозволить зменшити тягар «подвійний зайнятості» жінок на ринку праці та з виконання домашніх обов'язків; 5) вдосконалення правових та інституційних умов забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у політичній сфері (підтримка проекту федерального закону про державні гарантії прав і свобод чоловіків і жінок, створення спеціальних управлінських структур щодо забезпечення розвитку гендерної політики в Росії та її регіонах, забезпечення ефективного соціального діалогу влади та неурядових організацій, активізація жіночого політичного руху, створення в суб'єктах Росії громадських комісій з гендерної проблематики); 6) забезпечення розвитку гендерної статистики в Російській Федерації; 7) організація системи гендерної освіти в Росії¹³.

В Україні стратегії гендерного розвитку як цілісного політичного документа, не розроблено. В Стратегії ЄС щодо України на період 2007 – 2013 рр. передбачається максимально інтегрувати гендерні проблеми як наскрізні в розробку всіх програм, які пов'язані із такими напрямками: політичний діалог та реформування; економічні та соціальні реформи і розвиток; торгівля, ринкові та регуляторні реформи; співробітництво в сфері юстиції, свободи та безпеки; транспорт, енергетика, інформаційне суспільство та навколишнє середовище; міжособистісні контакти¹⁴. Проте опис кожного із шести пріоритетів співпраці України та ЄС не має гендерного виміру

Питання формування гендерної рівності інтегруються в документи стратегічного характеру, що стосуються окремих сфер політичних відносин та функціонування українського суспільства. Так, у серпні 2010 р. у Головному управлінні державної служби відбулося обговорення проекту *Стратегії державної кадрової політики, яка розрахована на період до 2020 р.* Передбачається, що *Стратегія дасть відповіді на сучасні виклики у сфері розвитку та використання людського потенціалу. Вперше подібний документ містить окремі сьомий розділ, що стосується гендерної політики.* Керівник Головдержслужби Т. Мотренко, представляючи проект Стратегії, наголосив, що не випадково 7-й розділ проекту стосується гендерної політики, адже ці підходи давно виправдали себе в європейських країнах¹⁵. В Україні станом на 1 січня 2008 р. налічувалося близько 265 тис. державних службовців, з них – 75,5 % жінок. Водночас на посадах I та II категорії чоловіки обіймають 89 % та 75 % посад відповідно¹⁶. Такий розрив засвідчує актуальність питань гендерного розвитку, адже Україна не може залишатись осторонь світових тенденцій, оскільки забезпечення рівних прав чоловіків та жінок у сфері кадрової політики держави гармонізує цю сферу та створює нові можливості для самореалізації представників обох статей.

Першим кроком у реалізації гендерного компонента *Стратегії державної кадрової політики є спільні дії* Програми розвитку ООН та Головдержслужби, які наприкінці вересня 2010 р. розпочали тренінги з підвищення рівня гендерної

обізнаності державних службовців. Планується, що впродовж 12 місяців понад 25 тис. державних службовців пройдуть навчання на зазначених тренінгах у обласних центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Таким чином, реалізація положень Стратегії державної кадрової політики у частині врахування гендерних підходів розпочнеться ще до затвердження остаточного документу.

Вважаємо, що перед Україною стоїть нагальна потреба розробки цілісної Стратегії гендерної політики. У декларації четвертої Європейської конференції міністрів з питань рівноправності між чоловіками і жінками (Стамбул, листопад 1997 р.) йдеться про те, що «робота, спрямована на досягнення рівності між чоловіками та жінками, не повинна більше розглядатися тільки як жіноче питання, але, залучаючи повністю всіх членів суспільства, жінок і чоловіків, повинна стати турботою всього суспільства в цілому»¹⁷. Як нова парадигма розвитку суспільства, цей підхід визначає умови розвитку суспільства через гендерну рівність. Саме тому принциповими моментами Стратегії гендерної політики України мають стати, по-перше, відмова від традиційного погляду на жінок як на уразливу верству населення, слабку та беззахисну; по-друге, визнання повноправної участі жінок у всіх соціальних програмах і проєктах як індивідуальностей і творчих особистостей; по-третє, відмова від фокусування на жіноцтві як особливій цільовій групі, що більше відповідає феміністичній парадигмі, та перехід до планування політики на гендерних позиціях, які позиціонують зацікавлення у соціальному і політичному просуванні і чоловіків, і жінок. Адже гендерний підхід припускає, що особистісний розвиток жінок розуміється як умова особистісного розвитку чоловіків, і навпаки, особистісний розвиток чоловіків є передумовою жіночого зростання і участі. Зрештою виграє все суспільство, отримуючи можливість залучення величезного потенціалу невикористаних можливостей.

Слід зауважити, що у 2003 р. між Україною та Росією було підписано Угоду між Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді і Міністерством праці та соціального розвитку РФ про співробітництво у сфері сімейної політики та забезпечення гендерної рівності. Згідно з Угодою, Сторони надають всебічне сприяння співробітництву України та РФ у реалізації положень міжнародних правових актів з питань захисту прав та інтересів сім'ї, дітей та утвердження гендерної рівності шляхом розвитку прямих зв'язків між громадськими організаціями, науковими гендерними центрами, установами та організаціями, що проводять діяльність з реалізації державної політики у зазначеній галузі; взаємодії у сфері професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, відповідальних за реалізацію гендерної та сімейної політики; проведення в Україні та у РФ спільних заходів; встановлення та розвитку прямих зв'язків між дослідними установами та центрами, що займаються проблемами сім'ї, дітей, та утвердження гендерної рівності; проведення спільних наукових досліджень у зазначеній галузі; створення сприятливих умов для обмінів делегаціями та спільного проведення культурно-просвітницьких акцій; сприяння спільним розробкам та реалізації програм і проєктів, спрямованих на вирішення проблем сім'ї та гендерних питань¹⁸. З метою реалізації цієї Угоди була створена Спільна українсько-російська робоча група зі співробітництва у сфері сімейної політики та забезпечення гендерної рівності, яка проводить свої засідання щороку, по черзі на території України та на території РФ.

Отже, формуванню гендерних стратегій як в Україні, так і в Росії перешкоджа-

ють як інституційні особливості процесу формування та реалізації гендерної політики, так і вузько визначені та стереотипні образи чоловіків і жінок, що транслюються ЗМІ, які формують надто обмежений набір рольових моделей і видів зайнятості.

1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин // Корбут Л.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей: Сборник универсальных и региональных международных документов / Л.В. Корбут, С.В. Поленина. – М.: ИЦ-Гарант, 1997. – С. 50–57. **2. Гендерные проблемы и развитие. Стимулирование развития через гендерное равенство в правах, в доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы** / Пер. с англ. – М.: Весь мир, 2001. – С. 2. **3. Шведова Н.А. Гендер, демократия и гражданское общество** // Представительная власть — XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – 2005. – Вып. № 6 (66). – С. 28. **4. Гендерная Стратегия Российской Федерации** // Комплексный гендерный подход – стратегия трансформаций экономической и социальной политики в России. Материалы научно-экспертного семинара. Москва, 23 апреля 2004 г. / Ред.-состав. Е.А.Баллаева, Л.Г.Луныкова. – М.: РОО МЦГИ – ООО «Солтэкс», 2005. – С. 108. **5. Гендерна політика Європейського Союзу в Україні. Аналітична доповідь** / За ред. О. Кисельової. – К.: Фонд імені Гайнріха Бюлля, 2008. – С. 2–7. **6. Одобрена новая гендерная стратегия** // Еробюлетень. Информационное издание Представительства европейского Союза в Белорусии. – 2010. – № 11. – С. 6. **7. В центре внимания гендер: обеспечивая равенство в обществе. Программа Северного сотрудничества в области гендерного равноправия 2006–2010 гг.** – Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2006. – С. 9. **8. Гендерное равенство и расширение прав и возможностей женщин в России в контексте целей развития тысячелетия.** – М.: ООО «ИНФОРЕС–ПРИНТ», 2005. – С. 8. **9. Гендерная Стратегия Российской Федерации** // Комплексный гендерный подход – стратегия трансформаций экономической и социальной политики в России. Материалы научно-экспертного семинара. Москва, 23 апреля 2004 г. – С. 109–110. **10. Там же.** – С. 131. **11. Осуществление международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Пятье периодические доклады, представленные государствами-участниками в соответствии со статьями 16 и 17 Пакта.** Российская Федерация. [3 июня 2008 года] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/E.C.12.RUS.5-RUS.doc> **12. Пятье периодический доклад Российской Федерации о принимаемых мерах и прогрессе на пути к достижению соблюдения прав, признаваемых в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, E/C.12/RUS/5, 25 января 2010 г.** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/esc/Russia.2010.html> **13. Федотовская Т.А. Современная социальная политика: гендерный поход** // Аналитический вестник. – М., 2007. – №25 (342). – С. 23. **14. ENPI Ukraine Country Strategy Paper for 2007–2013** [Электронный ресурс]: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf **15. Гендерні підходи стануть частиною Стратегії розвитку державної кадрової політики України** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/media/41-democratic-governance/1007-gender-mainstreaming-to-become-part-of-the-countrys-civil-servants-policy-strategy> **16. Там само.** **17. Human rights and economic challenges in Europe – gender equality. Resolution Achieving gender equality: a challenge for human rights and a prerequisite for economic development** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2006-Stockholm_egalite/PDF_MEG-6_Resolution_E_adopted.pdf; **18. Угода між Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді і Міністерством праці та соціального розвитку Російської Федерації про співробітництво у сфері сімейної політики та забезпечення гендерної рівності від 07.03.2007** // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12. – Т. 2. – Ст. 821.